

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A HONFOGLALÓ MAGYAROK RÉGÉSZETI HAGYATÉKA

Julianus domonkos rendi szerzetes 1236-ban a Középső-Volga és az Urál-hegység közötti területen találta meg azokat a magyarul beszélő csoportokat, akik minden bizonnyal az onnan elvándorló és 895-ben a Kárpát-medencébe költözött magyarság helyben maradt néprészének a leszármazottai voltak. E területet a középkori krónikák Magna Hungáriának nevezték. A népesség zöme innen DNY-i irányba költözött, egyes vélemények szerint a 8. században a Don,¹ újabb kutatások szerint viszont a 9. század első felében vagy közepén a Dnyeper folyó vidékére.² E terület első név szerint is ismert fejedelmük után a Levédia nevet kapta. Itt kapcsolatba kerültek a térség nagyhatalmának számító Kazár Kaganátussal.³ 850 táján a kazárokkal kialakult ellenséges viszony miatt a Dnyeper, Dnyeszter folyók közötti vidékre tették át a szállásaikat, a bizánci császár ezt a földet nevezi Etelköznek, ami „folyóközt” jelent. Kalandozó csapataik innen az írott források szerint 862-től többször is felkeresték a Kárpát-medencét, beavatkozván a frankok és a morvák belviszályaiba valamelyik fél szövetségeseként és hívására. E hadjáratok során pontosan megismerhették azt a területet, amely rövidesen a végleges hazájuk lett. A honfoglalás kiváltó oka a 895-ben az etelközi szállásokat ért támadás volt, melyet egy keletebbre lakó nomád nép, a besenyők intéztek ellenük.

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Magyarország immár visszavonhatatlanul a keresztény Európa királyságai közé tartozott, s hosszú évszázadokig a térség legerősebb állama lett. A keleti eredetű művészet és hitvilág lassanként elenyészett, a magyar nép a Kárpátok övezte új szállásterületből végleges hazát teremtett.

Míg egyes kutatók a honfoglalást céltudatos, Árpád és Kusály fejedelmek által megtervezett műveletnek tartják, melyet csak siettetett és megzavart a besenyő támadás, mások ez utóbbinak döntő szerepet tulajdonítanak, s pánikszerű menekülésnek ábrázolják.⁴ Az bizonyosan nyilvánvalóvá vált a magyarok vezetői számára, hogy a minden irányban nyílt területekkel határolt etelközi szállásokat nem tudják tovább tartani, s népüket csakis a magas hegyek által körülzárt Kárpát-medencében tudhatják biztonságban. Korábbi hadjárataik révén arról is tudomásuk volt, hogy a számukra leginkább megfelelő alföldi területeket egyetlen számottevő hatalom sem tartja erősen az ellenőrzése alatt. Az Etelköz keleti részén lakó nemzetségek bizonyára súlyos anyagi és emberveszteséget szenvedtek, a nép zöme azonban ingóságaival együtt épségben átkelt a hágókon. Ebben még az sem okozott különösebb zavart, hogy déli irányból Simeon bolgár uralkodó hadai oldalba támadták őket.

Mindezt a régészeti leletek is alátámasztják. A 10. századi magyar temetők feltárása során ugyanis egyáltalán nem azt tapasztaljuk, hogy azokban özvegy férfiak hada nyugodna, esetleg frissen szerzett szláv asszonyok társaságában. Ugyanolyan embertani típusokhoz tartozó, ugyanolyan stílusú díszítményeket viselő s ugyanazon szokások szerint eltemetett nők, gyermekek és idősek sírjai találhatók a harcosok mellett.⁵ Az elkövetkező évek eseményei pedig azt bizonyítják, hogy korántsem egy meggyengült, katonai erejét tekintve megroppant népesség ütötte fel a szállásait a Kárpát-medencében.

A magyarok a Kárpát-medence középső részein avar csoportokat találtak, a peremterületeket szláv népek lakták, a Dunántúl (a hajdani római Pannonia provincia) pedig frank fennhatóság alá tartozott. Erdélyben avar maradványok mellett szlávok, ill. a Maros középső folyása mentén bolgárok éltek.⁶

Az új haza birtokba vétele Árpád fejedelem vezetésével több szakaszban zajlott.⁷ Elsőként a Duna vonalától keletre elterülő síkságot vették birtokukba, a hegyek közé kezdetben csak a folyó völgyek mentén hatoltak be. 899-ben Arnulf (887–899) keleti frank uralkodó szövetségeseként Észak-Itáliába vonultak csapataik, hogy megdöntsék ellenfele, I. Berengár (888–924) király uralmát. Az év szeptemberében a Brenta folyó mellett vívott csatában legyőzték Berengár seregeit, majd hazájukba visszatérve elfoglalták az időközben elhalálozott Arnulf pannóniai területeit is. 902-ben a Dunától északra elterülő morva fejedelemséget zúzták szét, s annak a földjét is országukhoz csatolták. Ezzel nagy vonalakban kialakultak Magyarország több mint 1000 esztendeig fennálló határai.

Az új hatalmi helyzetet elfogadni nem akaró frank uralkodó támadását a magyarok eredményesen visszaverték a pozsonyi csatában (907).⁸ Miután egyik fejedelmüket, Kusályt a bajorok egy lakomára csalva orvul meggyilkolták 904-ben, megtorlásul pusztító hadjáratokat vezettek Szászország, Thüringia, Svábföld, Burgundia, Lotaringia területére. Az ezt követő évtizedek során csapataik eljutottak Dániáig (915) és az Ibériai-félszigetig is (942).⁹ Berengár észak-itáliai királyságával a béke 904-ben állt helyre, ezt követően az uralkodó és utódai egészen 950-ig rendszeres évi járandóságot fizettek a magyar törzsszövetség vezetőinek. E fél évszázad folyamán az itáliai uralkodók, de maga a pápa is a magyar csapatokat többször felhasználták a riválisai elleni küzdelmeikben. Így került sor a seregeik Páviában (924), Rómában (927, 933, 940), Apuliában (922, 927, 947), Toscanában (927) és egy 937-ben vezetett hadjárat alkalmával Capua, Benevento, Nápoly és Montecassino térségében való megjelenésére. Váratlan támadásaik ellen csak a védett övezetek kialakításával, a szétszórt lakosság erődök közelében történő letelepítésével lehetett védekezni. A helyi földbirtokosok, tartományurak által megindított várépítő program soknemzedéknyi időre megszabta az itáliai társadalom fejlődési irányát. Hasonló folyamat játszódott le a frank (különösen a keleti frank) területeken is. Lombardiához hasonlóan Bajorország

is a szövetségesükké és hadjárataik felvonulási területévé, kiindulási bázisává vált (917–937). 924–932 között a keleti frank uralkodó, Madarász Henrik (919–936) is rendszeres évi adó árán vásárolta meg a magyar fejedelmektől a békét. A nyugati irányú kalandozó hadjáratoknak a német uralkodók, Madarász Henrik és I. Ottó (936–973) hatalmának megerősödése vetett véget. Előbb a magyarokkal szövetséges területeket, Lombardiát és Bajorországot vonták ellenőrzésük alá, majd 955-ben Augsburgnál vereséget mértek a magyar seregre is. A magyarok ezt követően vezettek még ugyan néhány hadjáratot Bizánc ellen, de 970-ben az arkadiopoliszi csata e próbálkozásoknak is véget vetett.

A több mint fél évszázados magyar katonai sikerek több tényezővel is magyarázhatók.¹⁰ Nyugat-európai megjelenésük idején Nagy Károly hajdani birodalmának utódállamai a számukra majdnem végzetessé váló széttagoltság állapotába kerültek. Az erős központi hatalom hiánya, a számtalan kisebb-nagyobb tartományúr állandósuló egymással való marakodásai hosszú ideig nemcsak hogy lehetetlenné tették a félelmetes új ellenséggel szembeni szervezett ellenállást, de többnyire egyenesen az ő hívásukra avatkoztak be a magyar csapatok a rivális nagyurak egymás között vívott csatározásaiba. Az egyébként erős fegyverzetű nyugati seregek hírből sem ismerték a fegyelmet és a rendezett csapatmozdulatokat, s így soraikat könnyedén megbontották a vasszigorral irányított, szinte egy emberként mozgó keleti könnyűlovas csapatok. Jellegzetes nomád harcmodoruk a váratlan és villámgyors hadmozdulatokon alapult, s a gyakran színlelt megfutamodással szétzilált frank seregeket a visszaforduló, valamint a rejtekhelyükről előtörő osztagok nyílzáporral megsemmisítették.

A kalandozó hadjáratok azonban csak egyik, bár a nyugat-európai krónikások számára egyedülként érzékelt megnyilvánulásai voltak a honfoglaló magyaroknak. Ennek következtében az írott források túlnyomórészt indokolatlanul sötét s erősen torz képet festettek az újonnan érkezettekről. A 10. századi magyarok gazdaságáról, társadalmáról, hiedelemvilágáról, művészetéről így főként a régészeti leletek tájékoztatnak bennünket.

Az erősen rétegzett társadalom élén a fejedelem állott, aki a 9. század utolsó évtizedei óta az Árpádok nemzetségéből került ki.¹¹ (Egy rövid átmeneti időszakban, éppen a honfoglalás idején a magyaroknál kazár mintára kimutatható az isteni eredetűnek tartott főkirály, a kündü és a gyakorlati ügyeket intéző alkirály, a gyula ketős hatalma.)¹² A politikai alapon szervezett törzseket a törzsfők irányították. Az egyes törzsek különböző vagyoni és társadalmi helyzetű, számos családot egyesítő szabad nemzetségei alkották a társadalom zömét. Soraikból kerültek ki a fejedelmek, törzs- és nemzetségfők katonai kíséretének tagjai, elsősorban ők voltak a kalandozó hadjáratok résztvevői is.¹³ E kíséreték (különösen a fejedelmi kíséret) vezetőinek rangját a méltóságjelvények jelezték. Fegyverövéket s az arra függesztett fegyvereket és használati eszközöket, valamint lószerszámukat arany- vagy aranyozott ezüstveretek ékesítették. Az íjtartó tegezeiken feltűnő napszimbólumok jelezték, hogy a fejedelem közvetlen környezetében teljesítettek katonai szolgálatot.¹⁴ A közrendű szabad családok állattartó, földművelő életmódot folytattak, csupán alkalmanként katonáskodtak. E réteghez tartoztak a még a keleti sztyeppéken csatlakozott idegen eredetű népelemek is (pl. a kazáriai kabarok, székelyek, besenyők), akik határvédő feladatokat is elláttak.

A társadalom e széles rétegét a helyben talált népcsoportok, valamint a magyar falusi népesség alkotta, amelynek a falvait egy-egy gazdag nemzetség központja köré telepítették, s különféle szolgáltatásokkal tartoztak uraiknak. A 10. századi magyar népesség zöme többé-kevésbé állandó falvakban élt.¹⁵ E falvak nagy területen elhelyezkedő szétszórt házakból álltak. A legjellegzetesebb forma a félig földbe vájt ház volt, de ismerték a föld felszínén álló, rönkökből készített boronaházat és a desz-

kaépítményeket is.¹⁶ A lakóépületeket kerítésként szolgáló árkok, sövények választották el egymástól. A házak között gyakran kerülnek elő szabadon álló kemencék, amelyeket füstölésre, aszalásra, a gabona pörkölésére is felhasználhattak. A gabonát ugyancsak a házak között ásott vermekben tárolták. Az ásatások karamok, kutak nyomait is feltárták. A kézművesek műhelyei (különösen a tűzveszélyes kovácsműhelyek) a lakóházaktól távolabb, a település szélén kaptak helyet.

Habár nyáron a tehetősebb családok szívesen átköltöztek a szellős, levegős nevezsátrakba, a telet ők is szilárd építményekben vészelték át. A nem éppen olcsó nevez ugyanis nehezen bírta a Kárpát-medence klímáját: ha megszívta magát nedveséggel, és nem tudott kiszáradni, rövidesen elrothadt. Jurtatáborokban így csak a mozgékony nagyállattartó közösségek éltek, de ők is csupán tavasztól kora őszig, télire ugyanis ők is visszahúzódtak állandó szállásaikra.

A kézi korongon készített edényeket szürkére vagy vörösesbarnára kiéő agyagból formázták. A fazekaskemencékben elért viszonylag alacsony hőmérséklet miatt kiégetésük nem volt tökéletes. A háztartási eszközök és szerszámok zöme azonban fából, bőrből készülhetett, s szinte nyomtalanul elenyészett. A csontfaragók, nyergesmesterek, íjkészítők munkáit dicsérik a csontból készült íjvégek és markolatok, valamint gyakran a tegezok fedelei is. A díszesen faragott nyeregkápa-borításokon, zablá oldalpálcákon ugyanaz a mintakincs tűnik fel, mint az ötvösök által készített fémtárgyakon. Hogy a fegyverzetén kívül az élet számos területén használhattak csontból készült tárgyakat, azt az előbbieknél jóval ritkábban előkerülő tűtartók, késnyelvek, bőrtömlők szája, botvégek és a különböző csontpecek bizonyítják. Településásatásokon időnként még rontott, eltört félkész faragványok is előkerülnek, amelyek a hajdan élt csontművesek vagy ügyes kezű pásztorok munkájáról tanúskodnak.

A magyarság gazdálkodása éppoly sokrétű volt, mint a társadalma.¹⁷ Egyes csoportjai főként nagyállattartással foglalkoztak (a klasszikus nomadizálásra a Kárpát-medence nem alkalmas, s földrajzi viszonyai sem tették szükségessé a hosszabb letelepedési utakat), többségük azonban letelepedett vagy letelepedőfélben lévő földműves volt. Keleti szállásaikról már gazdag földművelési ismeretek birtokában érkeztek új hazájukba. A szántóföldeket a kor színvonalán álló ekékkel törték fel, s leginkább búzát, árpat és kölest termesztettek.¹⁸

A felszíni, illetve felszín közeli érlelőhelyeken bányászott vasércet kohászaik vasolvasztó kemencékben olvasztották ki.¹⁹ Az így nyert vasból kovácsolták mesterembereik a fegyvereket, használati eszközöket, szerszámokat. Mellettük az íjasmesterek, nyergesek, fazekasok, ötvösök és számtalan egyéb mesterség művelői állították elő a mindennapi életben nélkülözhetetlen termékeket vagy éppen a drága, finom mívű ékszereket, ruhadíszeket. A keleti, iráni, bizánci és sztyeppei elemeket magába foglaló művészetük számtalan forrásból táplálkozott ugyan, mégis sajátosan és összetéveszthetetlenül magyar arculatúvá vált.²⁰ Szó sem volt tehát arról, hogy még a megélhetésükhöz szükséges legalapvetőbb cikkek is a kalandozó hadjáratok során rabolták volna össze. E hadjáratok célja főként a törzsi-nemzetségi arisztokrácia és annak katonai kísérete extra jövedelemhez, illetve luxuscikkekhez juttatása volt.²¹ A finom textíliák s más luxusáruk beszerzésének a másik forrása a távolsági kereskedelem volt.

Az első írott források a magyarok kereskedelméről még a honfoglalás előtti időszakra vonatkoznak.²² Ibn Ruszta és Gardízi muszlim geográfusoknak a 870-es évekre vonatkoztatható tudósítása szerint a magyarok Kercsben kereskedtek a bizánciakkal: rabszolgákat adtak, s cserébe brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat vettek. A bizánciakkal való kapcsolatot a honfoglalás után sem szakad meg, bár a sírkoban talált ékszerekről nehezen dönthető el, hogy kereskedelmi forgalomban vagy

hadizsákmányként kerültek-e a Kárpát-medencébe. Az arab távolsági kereskedelem a 10. század első felében főként Északkelet-Magyarországot érinthette, erre utalnak a túlnyomórészt az ottani sírokban talált arab dirhemek.²³ Az értékes luxuscikkek számára feltehetőleg az ottani fejedelmi udvar és kíséret jelenthette a fizetőképes keresletet. Talán egy arab kereskedő rejtette el a Máramaros megyében talált, több száz érmét tartalmazó dirhemkincset.²⁴ A volgai bolgár kereskedők főként értékes prémekkel érkeztek Magyarországra. Az egykorú feljegyzések szerint a 960-as években a magyar kereskedők rendszeres résztvevői voltak a prágai és az al-dunai perejaszlaveczi vásároknak: főként ezüstöt és lovakat adtak el, rabszolgát, önt és prémekeket vásároltak. A későbbiekben sókivitelről is tudunk, ennek előzményei feltehetőleg szintén a 10. század végéig nyúlnak. A 10. században a magyar települések egyre jobban kirajzolódó láncolata húzódik a délkelet-lengyelországi Przemysltól Moldván át az Al-Duna vidékéig a Kárpátok hágóinak kijáratainál. Az ott lakók feladata feltehetőleg a hágókon való szabad átjárás biztosítása, kereskedőkaravánok kíséréte lehetett.²⁵ Élénk kapcsolatban állottak a magyarok már a honfoglalás előtti évtizedektől kezdve az északi és keleti viking településekkel is. Magyar jellegű tárgyak kerültek elő a baltikumi és skandináviai viking temetőkből, viking fegyverek, ékszerek a magyarországi lelőhelyeken.²⁶ Ezekről sem dönthető el egyértelműen, hogy kereskedelmi forgalom révén kerültek az adott területre, vagy zsoldosok hozták azokat magukkal. A kapcsolattartás folyamatos lehetett, ezt jelzi az is, hogy Szent István király ezüstpénzei Lengyelországon és a Baltikumon át Skandináviáig nagy számban elterjedtek. A 10. század közepétől a Rajna-vidékről és Skandináviából főként a fegyverimport (kétélű kardok, lándzsák) volt jelentős. Komoly lökést adott a kereskedelmi kapcsolatok fellendülésének az, hogy Szent István király 1018 után megnyitotta az országán át a Szentföldre vezető zarándokutat. Minderről főként a régészeti leletek tájékoztatnak, a 10. századi, belső keletkezésű írott forrásaink ugyanis nincsenek, ill. nem maradtak fenn.

A 10. századi magyarok írásáról rendkívül keveset tudunk. Egy Békésen előkerült íjmarkolatcsontba ún. tamgát (nemzetségjelet) vésték,²⁷ s akad néhány játékként használt juh sarokcsont (asztragalosz), amelyen rovásírásra emlékeztető jelek vannak. Főként köznépi temetőkből kerültek elő azok a gyűrűk, amelyek karikáján héber, arab és latin betűket, valamint rovásjeleket utánzó, de olvashatatlan, inkább díszítő célzatú jeleket láthatunk. Az elmúlt évek során vált ismertté két olyan lelet, amely bizonyosan rovásjeleket tartalmaz. Az egyik Kalocsa mellett, Homokmégy község határában feltárt honfoglalás kori sír nyíltartó tegezének csontborításán bizonyosan rovásfelirat látható.²⁸ 1999-ben a Somogy megyei Bodrog-Búpusztán vasolvasztó kemencék ásatása során találtak egy agyag fúvócsőtöredéket, amelyen szintén rovásjelek vannak. Ez utóbbi lelet azonban még közöletlen, keltezése és a rovásjelek megfejtése vitatott. Ahhoz azonban e csekély emlékanyag is elegendő, hogy megállapíthassuk: a honfoglaló magyarok ismerték és alkalmazták a rovásírást. Mivel a rovásjeleket főként fára rótták, nem maradandó anyagba vésték, nem lehet csodálkozni azon, hogy emlékei jórészt megsemmisültek. A magyarországi rovásírás az ún. kelet-európai írásrégiohoz tartozott, amelynek csekély számú és rövid szövegeinek megfejtésére több kísérlet is történt. Ezek a megfejtések azonban az említett nehézségek miatt bizonytalanok, ill. nem meggyőzőek.²⁹ A magyarok egyik csoportja, a székelyek a középkorban bizonyíthatóan ismerték és alkalmazták a rovásírást, ennek első említése és első hiteles fennmaradt emlékei a 13. század utolsó évtizedeire keltezhetők. Eredete éppen ezért bizonytalan.³⁰

A 895-ben a Kárpát-medencébe érkező magyarság etnikai és társadalmi sokszínűsége visszatükröződik emlékanyagában, temetőinek szerkezetében is.³¹ A 10–11. századi népességnek napjainkig mintegy 26 000 sírját ismerjük, ezeknek azonban csu-

pán csekély töredéke, alig ezer temetkezés tartalmazott lócsontokat, fegyvereket vagy keleti típusú ékszereket és ruhadíszeket.

A gazdag, előkelő halottak számára az átlagosnál nagyobb méretű sírt készítettek, hiszen a nagyszámú melléklet mellett még a lenyúzott, csak a koponyát és a lábszárcsontokat tartalmazó lóbőrnek és a lószerszámnak is helyet kellett szorítani. A sírgödörben a halottat fejfel nyugatnak, arccal és lábbal keletnek fordították. Néhány esetben koporsó nyomaira akadtak, többnyire azonban csak textillepelbe vagy gyékényszőnyegbe burkolták halottaikat. Az elhunyt fejét olykor feltámasztották vagy párnaként a nyergét helyezték alá. A halottakat díszruhájukban fektették sírba, a férfiak mellé odatették fegyvereiket, méltóságjelvényeiket, tűzszerszámukat, a nők mellé apróbb használati tárgyaikat is.

Hiedelemvilágukra, a temetési szertartás során végzett rítusokra a sírokban talált mellékletek utalnak.³² Noha a magyarok még keleti szállásaikon megismerkedhettek a nagy világvallások képviselőivel és azok tételeivel, a körükben uralkodó hitvilág az őket körülvevő világ magyarozatára szolgáló ezernyi babona és hiedelem volt, amelyet sámánizmusnak nevezünk. E hitvilágot a vándorlásaik során velük kapcsolatba kerülő iráni, török és más népektől átvett elemek is gazdagították. A túlvilági lényekkel csak a különleges képességekkel rendelkező sámánok tudtak érintkezni, akik révületbe esve kérték azok segítségét, vagy közvetítették akaratukat. E sámánok egyben gyógyító emberek is voltak, akiknek tudásáról a honfoglalás kori sírokból előkerült – s sikeres koponyaműtétekről tanúskodó – trepanált koponyák is tanúskodnak. A koponya jelképes vagy tényleges megnyitását azért végezték el, mert hitük szerint a fejben lakozott az ember szabadlelke. (A másik, az ún. leheletlélek a testfunkciók működését biztosította, s a test pusztulásával maga is megsemmisült.) A szabadlélek a fej nyílásain (szemek, száj, fül, orr) át eltávozhat lakhelyéről, s tartós távolléte betegséget, fejfájást, víziókat, de akár halált okozó ártó lélékké is változhatott. A koponyacsont megelékelésével az elkőborolt szabadlelket kívánták székhelyére visszacsalogtatni. A hiedelemvilág, babonás szokások számtalan elemét a honfoglalás kori temetők feltárása során figyelhetjük meg. Az ártó szellemek ellen a temetési szertartás során is igyekeztek védekezni: éles, hegyes tárgyat tettek az elhunyt mellkasára. Ha valamilyen okból attól tartottak, hogy a halott ártó szellemmé fog változni, visszajárását a holttest megköltözésével, hasra fektetésével igyekeztek meggátolni. Miután úgy vélték, hogy az elhunyt a túlvilágon is evilági létét folytatja, vele temették méltóságjelvényeit, legkedvesebb ékszereit, díszruháját. A hosszú túlvilági útra indulók mellé ételt is helyeztek. A fatálra helyezett vagy vászonba takargatott húsételre a sírokban lelt juh, szarvasmarha-, sertés-, kecske- vagy szárnyascsontok utalnak.

A lovas temetkezés csak a módosabb vagy kifejezetten gazdag családok körében terjedt el.³³ A halotti szertartás során az elhunyt hátasát megölték, a bőrét pedig oly módon nyúzták le, hogy benne hagyták a koponyát és a négy lábszárcsontot. Az így lenyúzott bőrt néha szalmával kitömték, mintegy lóbábut készítettek, de leggyakrabban összehajtogatva az elhunyt lábához tették, vagy mellette kiterítették. Ennek a szokásnak egyik változataként néha csak a lószerszámot tették a sírba.

Magyar nagyfejedelmi sír még nem került elő, így azt sem tudjuk, milyen módon temették el a honfoglalók első számú vezetőit. Korábban elterjedt volt a kutatók között az a nézet, hogy más sztyeppei népek (hunok, avarok stb.) példájára a magyarok is titokban, rejtve, magányosan helyezték nyugalomra fejedelmeiket. Az események után két-háromszáz évvel keletkezett krónikák azonban arról tudósítanak, hogy Árpád fejedelmet Óbuda mellett temették el, sírja fölé pedig Szent István király emeltetett templomot. Egyik utódja, Taksony (955 k. – 972) fejedelem nyughelyét ugyan csak a Duna mellett kereshetnénk, az írott források szerint az ő nevét viselő mai falu, hajdani szálláshelye közelében. Noha minderre semmiféle régészeti bizonyíték

nincs, de ha a krónikák valós alapokon nyugvó hagyományt őriztek meg, akkor nyilvánvaló: a nagy tiszteletnek örvendő vezető sírját haláluk után még sok évtizeddel vagy évszázaddal is ismerték. Az utóbbi évek során viszont egyre világosabbá vált, hogy azok a 10. század első felére keltezhető nagyon gazdag férfisírok, amelyekben a korabeli fejedelmi kíséret vezetői nyugodtak, a Felső-Tisza-vidéken, Szabolcs megyében és a Bodrogközben kerülnek elő. Nem elképzelhetetlen, hogy a fejedelmi temetkezések is a közelükben rejtőztek.³⁴

A törzsi-nemzetségi arisztokrácia egy része 4-8 síros családi temetőben nyugszik, melyekben a méltóságjelvényekkel felszerelt férj mellé temették gazdagon felékszerezett feleségét (vagy feleségeit) és kiskorú gyermekeiket. A magányosan vagy néhány háziszolga és kísérő lovas társaságában eltemetett gazdag nők sírjai feltehetőleg a többnejűség emlékei.³⁵

A 10. századi szabadok hagyatékát néhány tucat temetkezésből álló vagy 60-100 síros temető rejti, amelyek néha kitűnnek a női viselet nemesfémgazdagságával. Előbbiek a rövidebb ideig használt szállások, utóbbiak huzamosabb időre megtelepedett falusi közösségek nyughelyeit jelzik.³⁶ Az egyes közösségek temetőinek fegyverekben, ékszerekben, ruhadíszekben megnyilvánuló gazdagsága függött életmódjuktól is, hiszen a földműves falvak sírjai jóval kevesebb leletanyagot tartalmaznak, mint a főként állattartással foglalkozó csoportoké. A temető sírjainak a számát meghatározta az adott település lélekszáma és a temető használatának időtartama is. A közrendűek leletanyaga többnyire szegényes, legfeljebb az adott közösség vezető családjának tagjaival temettek fegyvert, lovat vagy díszruhát. A kereszténység térhódításával a lovas, fegyveres, nemesfém ruhadíszeket tartalmazó sírok lassanként eltűnnek. A pogány szokások csupán az egyházi és világi hatalmi központoktól távolabb eső falvakban éltek még ideig-óráig. A 10. század közepén érkezett a Gyula által uralt területekre egy bizánci térítőpüspök, majd Géza fejedelem (972–997) és Szent István király (997–1038) a nyugati államokból hívott be térítő papokat.

Társadalmuk szigorú szabályok szerint tagolódtott, s ennek értelmében mindenki csak olyan rangjelző tárgyakat használhatott, amelyek megillették őt a törzsi-nemzetségi hierarchiában vagy a fejedelmek, főemberek katonai kíséretében elfoglalt rangja szerint. A honfoglaló magyar férfiak rangját a nemesfém veretekkel díszített fegyveröv és az arra felfüggesztett, hasonlóképpen díszített fegyverek és használati eszközök együttese jelezte.³⁷

A derékszűj jobb oldalára csatolták az előkelők esetében veretekkel vagy összefüggő ezüstlemezzel díszített bőrtarsolyt, amelyben a férfi apróbb használati eszközeit tartotta. E tarsolylemez felületét többnyire finoman kidolgozott palmettamotívum ékesíti. Igen ritka leletnek számítanak, napjainkig mindössze 26 darabot ismerünk. A tarsolylemez egyes feltevések szerint a fejedelmi ház szolgálatában álló előkelők kítüntető jelvénye lehetett.³⁸ Ugyancsak az öv jobb oldalán függött a bőrből vagy nyírfakéregből készült, alkalmanként vas merevítőpálcákkal és a száján, fedelén csontlemezekkel díszített nyíltartó tegez. Az öv bal oldalára kapcsolták a szablyát. A legrangosabbak esetében e fegyver markolatát és hüvelyét finom mívű arany- vagy aranyozott ezüstszereléssel látták el, amely méltó párja volt a tarsolylemeznek. A szablya mellé akasztották a felajzott íj tárolására szolgáló bőr íjtegez, amelynek felületét a vezérek akár nyolcvan-száz aranyozott ezüstverettel is ékesíthették. Maga az íj mérnöki precizitással szerkesztett, többféle fából, szarulemezekből és ínrostkőtegekből összeállított visszacsapó- vagy reflexív volt, melynek a markolatát és a végeit gyakran két-két csontlemezzel is megerősítették.

A legújabb kutatások alapján eltérő összetételű lehetett a születési arisztokrácia (a törzs- és nemzetségfők családtagjai), valamint a hivatásszerűen katonáskodó fegyveres kíséret különböző rangú tagjainak méltóságjelvény-együttese. Ruházatukat

azonban csak igen ritkán ékesítették nemesfém díszekkel, s ékszereket is csak kivételes esetben hordtak. Az elmúlt évek újabb régészeti ásatásai nyomán a méltóságjelvények vizsgálatának a segítségével nyert teret az a hipotézis, amely szerint a korábbi elképzelésekkel ellentétben a 10. század első felében uralkodó magyar nagyfejedelmek hatalmi központja nem a Duna mellett volt, hanem Északkelet-Magyarországon, a Tisza és a Bodrog folyók környékén.³⁹

A honfoglaló magyar nők és férfiak ruházata elenyészett a földben, egyetlen darabja sem maradt ránk. A viselet darabjaira, szabására csak a ruhára varrt arany vagy aranyozott ezüst díszítmények és ékszerek nyújtanak némi támpontot. A ruházat anyagára a fémtárgyakhoz hozzározódott szövetmaradványokból következtethetünk.⁴⁰ Eszerint széles körben alkalmazták a finom lenvásznat, a süveg, csizma és felsőkabát anyaga lehetett nemez vagy puhára cserzett bőr, a gazdagabbak öltözkézéséhez pedig selyemszövetet vagy brokátot használtak. A régészeti emlékekben nyoma nem maradt ugyan, de az írott forrásokból tudjuk, hogy kedvelték a prémekeket is. A férfiak és a nők ruházata hasonló szabású lehetett, de az előbbieket csak nagyon ritkán díszítették fel öltözkézüket nemesfém veretekkel.

A nők pártáját, ingét, kaftánját, csizmáját olykor tucatszámra ékesítették az aranyozott ezüstveretek. A régészeti leletek nyomán változatos, gazdag viselet tárul elénk, amelynek egyes díszítményei valóságos ötvösremeknek számítanak. A honfoglalás kori női viselet legpompásabb darabjai közé tartoznak az öntött áttört vagy a préselt lemezes technikával készült hajfonatkorongok. Általában párosával kerülnek elő, a nők hajfonatába font bőr- vagy selyemszalagra függesztették azokat mellmagasságban. A hajfonatkorongok többnyire növényi motívumot, ritkábban mitikus állatalakot ábrázolnak. Védő-bajelhárító szerepük is lehetett, viselőjüket két oldalról közrefogták, mintegy oltalmazva őt a különböző sorscsapások ellen. A hajfonatkorongok a magyar viselet archaikus, keletről hozott elemei közé tartoznak.

Férfiak és nők felszerelésének alapvető fontosságú eleme volt a lószerszám. Nyergeik hasonló szerkezetűek voltak azokhoz, mint amelyeket még a 20. század első felében is készítettek a hortobágyi nyergesmesterek.⁴¹ Az elülső és hátsó kápát néha ezüst- vagy palmettás faragású csontlemezekkel díszítették. A nyereg két oldalára csatolták a bőrszíjon lelógó kengyeleket.⁴² Ezek méretét és alakját megszabta használóik életkora, neme és rangja. Legelterjedtebbek a homorú talpalójú, puhatalpú csizmákhoz való körte alakú kengyelek voltak, melyek fülét és szárait néha nemesfémberakással díszítették. A harcosok, pásztorok főként csuklós szájasvász csikózablákat használtak, melyek végein egy vagy két karika tartotta a kantárt és a fogószárat. A nők és az előkelő férfiak azonban szívesebben alkalmazták a biztonságosabb ún. oldalpálcás zablákat, melyek megakadályozták, hogy egy erőteljesebb mozdulattal berántsák a zablát a ló szájába, mely így irányíthatatlanná vált volna. A kantár és a szügyelő, valamint a farmatring szíjazatára a férfiak közül csak a legrangosabbak szereltek aranyozott ezüstvereteket. A gazdag nők egyik csoportjának megkülönböztető jegye viszont éppen a három- vagy négyszirmú virágot mintázó aranyozott ezüst vagy bronz rozettás lószerszámveretek voltak.

A kalandozó hadjáratoknak véget vető katonai kudarcok (955, 970) megrendítették a törzsi-nemzetségi arisztokrácia hatalmát, és félreérthetetlenül jelezték, hogy a magyarság megmaradásának, fejlődésének az útja az európai környezethez való idomulás lehet. Változásra került sor a fejedelmi családon belül is, a hatalmat addig birtokló ág háttérbe szorult. Az új fejedelmek, Taksony (955–972) és Géza (972–997) előbb a Duna–Tisza közén, majd Esztergom és Székesfehérvár körzetében új hatalmi centrumot építettek ki. A törzsi-nemzetségi arisztokrácia hozzájuk csatlakozó tagjaiból és a közrendű szabadok soraiból új katonai kíséretet szerveztek, amelyet nyugati típusú fegyverekkel (kétélű kardok, harci balták, súlyos lándzsák) szereltek fel. E

haderő segítette őket az ellenálló törzsfők, nemzetségfők hatalmának megtörésében. A nyugati magyar határ – amely a 10. század közepéig az Enns folyóig terjedt – a 970-es években a Lajta mentén és az Alpok keleti lábánál szilárdult meg.

A kereszténységre való áttérés és a keresztény királyság megszervezésének feltételei ekkorra már megérlelődtek a magyar gazdaságban és társadalomban. 972 nyarán Brunó Sankt Gallen-i szerzetes Magyarországra jött téríteni, őt 995-ben követték Szent Adalbert prágai püspök és tanítványai. A déli országrészben pedig már a 950-es években bizánci térítő püspök tevékenykedett. Géza békepolitikájának egyik leginkább szembetűnő jele az, hogy 973-ban elküldte főembereit Quedlinburgba az I. Ottó császár által összehívott fejedelmi találkozóra. Erőfeszítései eredményeképpen elnyerte fia, Vajk (a későbbi Szent István, az első magyar király) számára Gizella bajor hercegnő kezét.

Gizella kíséretében bajor lovagok és egyházi emberek érkeztek Magyarországra. A lovagoknak nagy szerepe volt abban, hogy az apja halála után a fejedelmi trónra kerülő István meg tudta őrizni hatalmát az uralmának jogosságát kétségbe vonó lázadó rokonai, Koppány (997) és Gyula (1003) ellenében is. A magyar fejedelmek törekvéseinek elismeréseképpen II. Szilveszter pápa legátusával, Asztrik apáttal királyi lándzsát és koronát küldött Istvánnak, akit 1001. január elsején az első magyar királlyá koronáztak.

Magyarország immár visszavonhatatlanul a keresztény Európa királyságai közé tartozott, s hosszú évszázadokig a térség legerősebb állama lett. A keleti eredetű művészet és hitvilág lassanként elenyészett, a magyar nép a Kárpátok övezte új szállásterületből végleges hazát teremtett.

■ JEGYZETEK

1. Fodor 1975. 139–226.
2. Türk 2010. 261–306.
3. Türk 2010. 283–286. Különösen figyelemre méltó a szerző azon megfigyelése, mely szerint sem a 10. századi Kárpát-medencei, sem a Dnyeper-vidéki ún. Szubbotyici-horizont leletanyaga nem mutat közelebbi kapcsolatokat a szaltovói kultúrkörrel, annál inkább a történeti Baskiria, valamint a Volga–Káma, illetve a Dnyeper közti erdővidék 8–9. századi mordvin temetőivel. Mindez alapvetően megkérdőjelezi mind a magyarok hosszabb idejűnek feltételezett tartózkodását a Kazár Kaganátus szomszédságában, mid pedig a szaltovói kultúrkör népeinek a magyarságra gyakorolt erőteljes hatását.
4. Kristó 1980. 199–204, a kérdés kutatástörténetének összefoglalásával.
5. Révész 2014. 42–75.
6. Szőke 2014, a Kárpát-medence 9. századi történetének legújabb összefoglalásával. Lásd erről még Révész 2014. 34–38.
7. Kristó 1980. 151–228.
8. Torma–Veszprémy 2008.
9. A kalandozó hadjáratokról összefoglalóan lásd Kristó 1980. 229–308; Györffy 1984. 651–716; Bóna 2000. 29–65.
10. Révész 1999. 159–195
11. Györffy 1977. 54–64, Kristó 1993, Makk 1998. 67–80, Tóth 2010. 159–184.
12. Kristó 1993.
13. Dienes 1972. 11–46; Mesterházy 1998. 19–45.
14. Révész 1999. 97–157.
15. A 10. századi magyarok életmódjáról és az ezzel kapcsolatos vitákról összefoglalóan lásd Takács 1977. 168–215.
16. Wolf–Takács–Gömöri 1996. 57–64.
17. Takács 1997. 168–215.
18. Fodor 1975. 241–246; Balassa 1994. 235–246; Gyulai 1994. 247–258.
19. Gömöri 1994. 259–270.
20. Mesterházy 1998a. 129–159.
21. Kovács 2011.
22. Mesterházy 1993. 450–468.
23. Kovács 1989; Kovács 2011. 75–80.
24. Fomin–Kovács 1987.
25. Fodor 1996. 437–439.
26. Fodor 1981. 85–90.
27. Trogmayer 1960–62. 9–38.
28. Dienes 1994. 167–179.

29. Róna-Tas 1996. 315–317.
 30. Róna-Tas 1996. 335–341.
 31. Révész 1996a. 37–52.
 32. Dienes 1972. 47–56.
 33. Bálint 1969. 107–114.
 34. Révész 1996 198–206.
 35. Révész 1996a. 41.
 36. Kovács 2013. 511–604. E tanulmány a 10–11. századi temető típusainak legújabb értelmezését foglalja magában.
 37. Révész 1996. 103–153.
 38. Dienes 1972. 24–25.
 39. Révész 1996. 198–206.
 40. Bollók–Knotik–Langó–Nagy–Türk 2009. 147–229.
 41. Révész 1996. 46–54.
 42. Dienes 1966. 208–232.

■ IRODALOM

- Balassa Iván: *A magyar földművelés emlékei a 9–10. században*. In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel*. I. Szerk. Kovács László. Bp., 1994. 235–246.
- Bálint Csanád: *A honfoglalás kori lovasmetekézések néhány kérdése*. – *Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit*. MFMÉ 1969. 1. sz. 107–114.
- Bollók Ádám – T. Knotik Márta – Langó Péter – E. Nagy Katalin – Türk Attila: *Textile remnants in the archaeological heritage of the Carpathian Basin from the 10th-11th centuries*. Acta ArchHung 60 (2009). 147–229.
- Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. História Könyvtár. Monográfiák 12. Bp., 2000.
- Dienes István: *A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága*. – *Quelques enseignements tirés de l'harnachement des hongrois conquérants*. ArchÉrt 93 (1966) 208–232.
- Dienes István: *A honfoglaló magyarok*. Bp., 1972.
- Dienes István: *Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in der Umgebung von Kalocsa*. Fol.Arch. 43 (1994). 167–179.
- Fodor István: *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás*. Bp., 1975.
- Fodor István: *A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században a régészeti leletek alapján*. – *Verbindungen der Ungarn mit dem Baltikum und Skandinavien zwischen dem 9. und 11. Jahrhundert (Aufgrund der Bodenfunde)* SZMMÉ 1981. 85–90.
- Fodor István: *A Kárpátokon túli lelőhelyek*. In: *A honfoglaló magyarság*. Szerk. Fodor I. – Wolf M. – Révész L. – M. Nepper I. Bp., 1996. 437–439.
- Fomin, Alekszej Vlagyimirovics – Kovács László: *A Máramaros megyei („huszti”) 10. századi dirhemkincs*. NKM 1 (1987).
- Gömöri János: *A 9–10. századi vaskohászat*. In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel*. I. Szerk. Kovács László. Bp., 1994. 259–270.
- Győrffy György: *István király és műve*. Bp., 1977.
- Győrffy György: *A kalandozások kora*. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. I. Főszerk. Székely György. Bp., 1984. 651–716.
- Gyulai Ferenc: *A Kárpát-medence hasznónövényei a 9–10. században*. In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel*. I. Szerk. Kovács László. Bp., 1994. 247–258.
- Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp., 1980.
- Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged, 1993.
- Kovács, László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. *Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. FontesArchHung. Bp., 1989.
- Kovács László: *A magyar kalandozások zsákmányáról*. – *Über die Beute der ungarischen Streifzüge*. Bp., 2011.
- Kovács László: *A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre*. Vázlat. – *Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartier und Dörfer mit Hinblick auf die vorgeschichte. Ein Abriss*. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szeged, 2013. 511–604.
- Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig*. Szeged, 1998.
- Mesterházy Károly: *Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez*. Századok 1993. 3–4. sz. 450–468.
- Mesterházy Károly: *Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata*. – *Die archeologische Untersuchung der gesellschaftlichen Strukturen*. In: *Az Alföld társadalma (Society of Great Hungarian Plain – Die Gessellschaft der Großen Ungarischen Tiefebene)*. Szerk. Novák László. AranyJMK 8 (1988) 19–45.
- Mesterházy Károly: *A honfoglaló magyarok művészete és az abbaszida-iraki művészet*.
- Révész László: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. – *Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit*. *Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc, 1996.
- Révész László: *A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka*. In: *A honfoglaló magyarság*. Szerk. Fodor István – Wolf Mária – Révész László – M. Nepper
- Révész László: *Emlékezzetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Bp., 1999.
- Révész László: *A magyar honfoglalás kora*. Bp., 2014.

- Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép*. Bp., 1996.
- Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Bp., 2014.
- Takács Miklós: *A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról*. (Néhány megjegyzés Kristó Gyula *A magyar állam megszületése* című könyvéről). *Századok* 131 (1997). 168–215.
- Torma Béla – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2008. 175–200.
- Tóth Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a 10. században*. Szeged, 2010.
- Trogmayer Ottó: *X–XII. századi magyar temető Békésen. – Ein ungarischer Friedhof in Békés*. MFMÉ (1960–62). 9–38.
- Türk Attila: *A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6*. Szegedi Középkorász Műhely. Szerk. G. Tóth P. – Szabó P. Szeged, 2010. 261–306.
- Wolf Mária – Takács Miklós – Cömöri János: *Földvárak, települések, kézművesség*. In: *A honfoglaló magyarság*. Szerk. Fodor István – Wolf Mária – Révész László – M. Nepper Ibolya. Bp., 1996. 57–64.

